

**SÂDIK VICDÂNÎ'NİN BİLİNMEYEN BİR ESERİ:
HURÛFİLİK VE BEKTÂŞİLİK NE İDİLER VE NASIL
KAYNAŞTILAR* ****
**THE UNKNOWN WORK OF SÂDIK VICDÂNÎ:
HURUFISM AND BEKTASHISM WHAT WERE THEY AND
HOW THEY UNITED**

İsmail GÜLEÇ***

Öz

Sadık Vicdânî (1866-1939) devrinin önemli mutasavvıf ve bürokratlarındandır. Görev aldığı vilayetlerde işinin yanı sıra tasavvufi hayatla da ilgilenmiş, tekke ve dergâhları ziyaret etmiş, mutasavvıflarla görüşmüş, gördüğü yazma ve matbu eserleri toplamış ve yirmi yılı bulan bir araştırma ve bilgi toplama faaliyetlerinden sonra da tasavvufla ilgili birçok eser kaleme almıştır. Özellikle *Tomar-ı Turuk-ı Aliye* üst başlığı altında *Melamilik*, *Kâdiriyye Silsilenâmesi* ve *Halvetiyye Silsilenâmesi*, *Sûfi ve Tasavvuf* adıyla yayınladığı kitaplarla bilinmektedir. Onun Bektâşilikle ilgili bir kitap hazırladığı biliniyor ancak yayınlanmayan bu eser çok merak ediliyordu.

Sadık Vicdânî'nin bu çok merak edilen ve tanıtmaya çalıştığımız eseri bir sahafta bulup alan Prof. Dr. İsmail Erünsal özel kitaplığında bulunmaktadır. Prof. Erünsal'dan aldığımız bu nüsha yayınlanarak meraklılarına ve ilim dünyasına sunulmuştur. Bu çalışmada eserde verilen bilgilerden yola çıkarak Bektâşilikle ilgili bu eserin yazılma nedeni, eserin kaleme alınmasının hikâyesi ve süresi, Sadık Vicdânî'nin Bektâşilik hakkındaki düşünceleri, eserde eleştirdiği kitaplar ve şahıslar, beğendiği ve takdir ettiği kişiler, eserin muhtevası, üslubu ile Vicdânî'nin eserini hazırlarken yararlandığı kaynaklar hakkında bilgi verilmiş ve değerlendirilmiştir.

Sadık Vicdânî'nin eserinin bir diğer önemli yönü özellikle Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra devletin ve toplumun tarikata bakış açısını yansıtmaya ve Bektâşilikle ilgili lehte ve aleyhte yazılan eserleri kritize etmesidir.

Anahtar kelimeler: sufilik, Bektâşilik, Hurufilik, yeniçeriler, Hacı Bektaş Veli, Alevilik

Abstract

Sadık Vicdânî (1866-1939) was a significant Sufi and bureaucrat in his era. In addition to bureaucratic responsibilities, he was also interested in Sufism in the cities he worked and wrote many books on Sufism. He is especially known for his books on Malamatis, Qadiriyya and Khalwatiyya published under the topic of *Tomar-ı Turuk-ı Aliye*. Although it is known that he had written a book on Bektashism, it was not published at all. This mysterious book which was not published is in the special library of Prof. Dr. İsmail Erünsal who bought the publication copy from a bibliopole. In this study, the purpose of the book, the process and duration of the writing, the thoughts of Sadık Vicdânî on Bektashism, the books and people he criticized, appreciated and admired in the books, the content and the style of the book, the sources Vicdânî used while writing his book will be discussed. Another significant feature of this book is that not only does it reveal the perspective of the state and

* Makalenin Geliş Tarihi: 22.03.2018, Kabul Tarihi: 11.10.2018, DOI: 10.31624/tkhhvd.2018.20

** Makale, yazarın yayına hazırladığı *Hurufilik ve Bektaşilik Ne İdiler ve Nasıl Kaynaştılar* (İstanbul: İz Kitap, 2016) isimli kitabından üretilmiştir.

*** Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ismail.gulec@medeniyet.edu.tr; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0174-148X>

the people on Bektashism after the abolishment of Guild of Janissaries but it also criticizes the works written in favor of and against Bektashism.

Keywords: mysticism, Bektashism, Hurufism, janissaries, Hacı Bektash Veli, Alevism

1. Giriş

Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliye'den Melâmiyye, Halvetiyye ve Kâdiriyye*'yi yayımladıktan sonra serinin dördüncü kitabı olarak *Sûfi ve Tasavvuf*'u yayımlar. Bu eserinde, *Mufassal Bektâşîyye Silsilenâmesi* adında bir kitap neşredeceğini söyler.

Varlığından böylece haberdar olduğumuz bu kitap yazarın fırsatı, imkanı ve vakti olduğu halde bugün tam olarak bilmediğimiz bir nedenden dolayı yayımlanmamıştır.¹

Sâdık Vicdânî'nin bu eseri ile diğer dört eser arasında farklar olduğunu söyleyebiliriz. Bu farkların ilki adıdır. Özellikle ilk üç eserinde Halvetîlik, Kâdirîlik ve Melâmîlik hakkında bilgi verip tanıtırken ve isim olarak özellikle yalnızca tanıttığı tarikatın adını kullanırken bu defa *Hurûfîlik ve Bektaşîlik Ne İdiler ve Nasıl Kaynaştılar?* gibi farklı bir isim kullanması, bu eseri diğerlerinden farklı kılan ilk özelliktir. Eserin, diğerlerine göre oldukça hacimli olması bir diğer farktır. Bize göre ise en büyük fark eserin yazılış nedenidir. Belki Bektâşîliği de diğerleri gibi sadece tanıtmak için yazacak iken mevzuya girince daha önce lehte ve aleyhte yazılanları okuması, döneminde yapılan tartışmaları yakından takip etmesi kitabını bambaşka bir düzleme çekmiş, tanıtmaktan daha ziyade devrinde Bektâşîlik üzerinde oluşan şüpheleri, eleştirileri ve bunların nedenleri üzerinde yoğunlaşmaya başlamış, zamanla kendisi de taraflardan biri olarak iddialarını eserinde detaylı bir şekilde dile getirmiştir. Kitabına verdiği isim onun Bektâşîlik konusundaki görüşlerinin adeta hangi istikamette olduğunu gösteren bir işaret olmuştur.

Kitabın isminin düşünülen ilk isim olmadığı, serinin diğer kitaplarına uygun olarak adının “Tomar-ı Turuk-ı Âliyeden Bektâşîyye” olduğu akla gelebilir. Sâdık Vicdânî *Sûfi ve Tasavvuf* isimli eserinde “Mufassal Bektâşîyye Silsilenâmesi” adında bir kitap yazacağını söylemesine rağmen başka bir isim koyar. Kitabın ismini önce, “Bektaşî sırrı ne idi?” olarak düşündüğünü, daha sonra çalışmaya başlayıp kitap ortaya çıktıkça kitabın ismini de değiştirdiğini, şimdiki halini aldığını düşünüyorum.

Kitabın isminin ve içeriğinin bu hali almasında devrinde Bektâşîlik üzerine yapılan yayımların ve tartışmaların da etkili olduğu söylenebilir. Özellikle II. Mahmud'un (sal. 1808-1839) 1826'da Yeniçerilikle birlikte Bektâşî tekkelerini de kapatıp babalar ve şeyhlerin sürgün edilmesine dair verdiği fermanla başlayan bir süreçten söz etmekteyiz. Bu süreçte Kuşadalı İbrahim Halvetî (ö. 1846) (Öztürk, 1982: 5) ve Nakşî şeyhi Mehmed Murad Efendi (ö. 1848) (Yücer, 2003: 523) gibi bu karara en hafif deyimle karşı çıkmayan mutasavvıfların olduğu bilinmekteydi. Bunda o devirde Bektâşî tekkelerinde görülen kimi adetler ile Bektâşîlerin dine karşı sergiledikleri kayıtsız

tutum ve davranışlarının da etkili olduğu bilinmektedir. Bu durum Bektâşiliğin hem diğer tarikatlerden uzaklaşmasına hem de toplum nezdinde itibar kaybetmesine yol açmıştır.² Bazı Bektâşi babaları bile, memnuniyetsizliklerini dile getirecek kadar bu durumdan rahatsız olmuşlardır (Yücer, 2003: 525).³

Bektâşilikle ilgili yasaklar II. Mahmud'dan sonraki dönemlerde zamanla gevşemiş, bir müddet sonra tekkelerin açılmasına tekrar izin verilmiştir. Bu yasakların yoğun bir şekilde uygulanmasında Bektâşiler ile Yeniçeri ocağı arasındaki kuvvetli bağın neden, hatta bir zorunluluk olduğu söylenebilir. 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan havanın ardından 1852'de Kırşehir'deki âsîtanenin açılmasına izin verilmiş, 1861'de Abdülaziz padişah olunca ortam Bektâşiler için sıkıntılı olmaktan çıkmıştır. II. Abdülhamid döneminde herhangi bir yayın olmamasına rağmen tekkelere ve Bektâşilere dokunulmamış, Abdülhamid'in hal'inden sonra (26 Nisan 1909) Bektâşilikle ilgili yayınlar tekrar görülmeye başlamıştır.

Garip bir şekilde, Bektâşilerin kovuşturulduğu ve soruşturulduğu dönemlerde aleyhlerinde kitap yazılmazken rahatladıkları dönemde Bektaşiliği eleştiren kitaplar yayımlanmaya başlamıştır. Harputlu İshâk Hoca'nın (ö. 1892) Bektâşileri ve Hurûfîleri eleştiren kitabı *Kâşifü'l-Esrâr*'ının 1874 yılında basılmasının ardından 1876'da, Bektâşilerin, İshâk Hoca'nın eserine bir cevap olarak kaleme alınan ve Bektâşilik hakkında genel bilgi veren, Sâdik Vîcdânî'nin de ileride açıklanan nedenlerle yetersiz bulunduğu, Ahmet Rifat Efendi'nin (ö. 1876) *Mirâtü'l-Mekâsîd*'i yayımlanır. Bu eser Bektâşilik hakkında etraflıca bilgi veren yayımlanmış ilk eserdir. İshâk Hoca'nın kitabına yazılan bir diğer reddiye ise Mehmed Ali Hilmi Dedebara'nın (ö. 1907) *Kâşifü'l-Esrâr'a Reddiye*'sidir.

Abdülhamid döneminde, yazarı bilinmeyen, Bektâşiliğin Hurûfilikten doğduğunu iddia eden ve bu nedenle şiddetle eleştiren İzâhü'l-Esrâr adında küçük bir risâle dışında⁴ herhangi bir kitabın yayımlanmaması dikkat çeker. Bu dönem tekkelerin faaliyetlerini aleni bir şekilde devam ettikleri bir dönemdir ve Abdülhamid buna izin vermiştir. Meşrutiyetin ilanı ve Abdülhamid'in hal'i ile yayınlar yeniden başlar ve Rıfki Baba'nın iki ciltlik *Bektâşi Sırrı* isimli eseri 1909'da yayımlanır. Rıfki Baba bu eserin birinci cildinde Bektâşiliğin Hurûfilikle ilgisi olmadığını iddia eder. II. ciltte ise Bektâşiliğe yöneltilen diğer eleştirilere cevap verir.

1912'de, Cemâleddin Efendi, *Bektaşî Sırrı Nâm Risâleye Müdâfaa* isimli eseriyle tartışmaya katılır ve Rıfki Baba'nın Hacı Bektaş'ın neslinin devam etmediği iddialarını reddetmesi üzerine Rıfki Baba bu sefer aynı yıl içinde *Bektaşî Sırrı'nın Müdâfaa'sına Mukâbele* adıyla görüşlerini detaylandığı bir risale yayımlar.

Ahmed Sâfi Bey *Sefîne*'sinin dördüncü cildinde *Bektaşî Sırrı Nâmıyla Yazılan Risâleye Cevap* başlığı altında yazdıklarıyla tartışmaya katılır. Bu arada devrin gazetelerinde de Bektâşiliğin lehinde ve aleyhinde makaleler yayınlanmaktadır (Yücer, 2003: 532-33).

Münci Baba olarak bilinen Mehmed Süreyyâ 1914'te *Tarikat-ı Bektaşî-i Aliyye* ve 1922'de *Bektâşilik ve Bektâşiler* adlı kitaplarıyla hakiki Bektâşiliğin adabını ve erkanını, ibadetlerini anlatan ve tarihi hakkında bilgi veren iki kitabı yayınladı.

1909 yılında yayımlanan bir kitapla başlayan tartışma 1920'lerde de devam eder. Bu kez taraflar Mehmed Ali Aynî ile Besim Atalay'dır. Aralarındaki tartışmada hakemlik vazifesi ise Veled Çelebi İzbudak'a (ö. 1950) düşer. Sâdık Vîcdânî'nin eserinde yeri geldikçe bu üç müellifin yazılarına ve kitaplarına göndermelerde bulunması tartışmayı yakından takip ettiğini göstermektedir.

II. Mahmud'un Bektâşî tekkelerini kapatmasından sonra başlayan tartışmalar ana hatlarıyla yukarıda anlatılmaya çalışıldığı şekilde cereyan eder. Sâdık Vîcdânî de o devirde bir okur ve konu ile ilgilenen bir araştırmacı olarak tartışmaları yakından takip eder. Hem okuduğu kitaplardan hem de çevresindeki Bektâşîlerden derlediği notlar onda belli bir kanaat oluşturur.

Sâdık Vîcdânî, Bektâşîliği gerçek ve gulat olarak ikiye ayırarak bir anlamda orta bir yol bulmuştur. Kendisi birinci devir Bektaşîlerine ve Hacı Bektaş Veli'ye laf söylememekte ve söyletmemekte iken ikinci ve üçüncü devir Bektâşîlerini, gulat olanları şiddetle eleştirmekte, hatta hakaret etmektedir. Böylece İshâk Hoca ile Ahmet Rıfat Efendi'nin görüşlerini bir noktada buluşturur.

2. Eseri Telif Nedeni

Sâdık Vîcdânî kitabına yazdığı önsözde eseri niçin te'lif ettiğini açıklar. Tasavvuf ve tarikatlarla yakın ilgi duyan Vîcdânî, küçüklüğünden beri duyup dinlediği '*Bektâşî Sırrı*'ni merak eder ve hakkında bilgi toplamaya başlar. Kırk beş-elli senelik merakın ve on yıllık bir araştırmanın sonucunda derleyip topladığı bilgileri yazmaya başlar. Böylece, gelecek nesillerin Bektâşî sırrı hakkındaki meraklarını giderecek ve "yolundan sapmış olan tarikata" girmelerine mani olacaktır.

"Onun için bu kitâbın tahrîrini uhdeme müterettib bir vazife add ve telakkî eyledim. Çünkü o sırlara âid ma'lumâta kırk beş-elli senelik merakım ve on seneden beri devâm ve tevâlî eden tedkîkât ve tetebbuâtım esnasında bi't-tesâdüf dest-res olmuş vesâik-i mühimmesini de son senelerde -yine bir takım tesâdüflerin yardımıyla- elde etmiş idim" (4).* Çünkü o Bektaşîliğin zaman içinde tahrif edildiğini ve aslından uzaklaştığını düşünmektedir. Sâdık Vîcdânî kitabını yazma nedenini şu cümlelerle açıklamaktadır:

"Tomar-ı terâiki yazmakta bir taraftan neşr etmekte bulunduğum âsâra bir de Bektaşîlik tomarı yazmış, bunu yazarken epeyce Hurûfluk notları hazır etmişim. Bir aralık elime bir takım Hurûfî risâleleri de geçtiğinden zâten mevcûd olanlarla bu yenilerden ve o notlardan âhiren 'Hurûfluk ve Bektaşîlik ne idiler ve nasıl kaynaştılar?' tesmiye etdiğim bu kitâbın bu birinci kısmı peydâ oluvermişti. Bu kısmın Hurûfî

* Bu ve bundan sonraki alıntılarda verilen sayfa numaraları Vîcdânî'nin yazma notlarındaki yerini göstermektedir.

akîdelerine âid olan yerlerini o Hurûfî kitaplarındaki ma'lumâtı hülâsâ ederek yazmayı düşünmüş idiysem de bu kitâbı yazmaktan maksadım zâten bir nefer-i mevcûdu bile kalmayan Hurûfilere karşı Hoca İshâk'ın kitâbı kabîlinden bir reddiye yazmak olmayıp dâl u muzall-i Hurûfî akîdesinden yurttaş ve dindâşlarıma nümûneler göstermekten ibâret olduğundan ilk yazdığım şekli aynen ibkâ etmişim." (146)

O böylece herkesin merak ettiği bir sırrı açıklamış, hem de dindaşlarını ve gelecek nesilleri Hurûflik cereyanına kapılmamaları konusunda uyarılmış olmaktadır.

3. Yazım Tarihi ve Süreci

Sâdik Vicdânî'nin kitabına tam olarak ne zaman başladığını bilmiyoruz. Başlamayı bilgi toplama ve yazmaya başlama olarak iki aşamadan oluştuğunu düşünürsek ilkinde 1900'lerin başında, ikincisine ise 1918-19larda başladığını söyleyebiliriz. Önsözde on yıl süren bir araştırmanın sonucunda demesinden eserine 1918'de veya bir yıl önce veya sonra başladığını düşünebiliriz. *Tomâr-ı Turûk* serisinin de bu tarihlerde yayınlanmış olması bu görüşü destekleyen bir diğer ayrıntıdır.

Sâdik Vicdânî'nin, önsözünün altına 10 Mart 1928 tarihini yazmasından eserini bu tarihte tamamladığı düşünülebilir. Ancak metin içinde verilen örneklerden ve bilgilerden eserin bir seferde veya bir yıl içinde tamamlanmadığı anlaşılmaktadır. Sâdeddin Nüzhet Ergun'un 1930 yılında basılan eserine telmihte bulunması kitabın yazım işinin 1928'den sonra da devam ettiğini göstermektedir.

"Kâmil olan Feylesof Rıza Tevfik'in [Bölükbaşı ö. 1949] on sekiz sene kadar evveli yazıp neşrettiği makâle-i tenkîdîde şöyle demişti." (II/23) şeklinde yaptığı alıntı kitabı üzerinde çalışmaya 1928'den sonra da devam ettiğini düşündüren bir diğer bilgidir.

Bu eserin yazılmasına, 1918 yılında başladığını, Sâdik Vicdânî'nin de 1939'da vefat ettiğini düşündüğümüzde yaklaşık yirmi yıllık bir süreden bahsetmiş oluyoruz.

Metnin kenarına düşülen açıklamalardan ve üzeri çizilip üste veya alta yazılan notlardan yazarın yazdıklarını zaman içerisinde yeni öğrendiği bilgilerle güncellediğini görüyoruz. Bir yerde Besim Atalay'ın 1340/1924'te yayınlanan *Bektâşilik ve Edebiyatı* isimli eserini görmediğini söylerken bir başka yerde gördüğünü söylemesi Sâdik Vicdânî'ni eserini yazmaya 1924'den çok önce başladığını ve 1924'den sonra da devam ettiğini göstermektedir.

Bu tür değişikliklerde sadece bilgi güncellemesinin değil, aynı zamanda devrin siyasi havasının da etkili olduğunu anlıyoruz. Hilmi Ziyâ Bey olarak yazdığı bölümü daha sonra Bay Hilmi Ziya, Sivas mebusu Şemseddin Bey'i, Bay Şemseddin, Mehmed Ali Aynî Bey'i Bay Mehmed Ali Aynî şeklinde düzeltmesinin yanı sıra birçok yerde daha önce yazdığı bey kelimesinin üzerini karalamış ve ismin başına "Bay" ilave etmiştir. Aynı şekilde "Köprülüzâde Fuad" yazdıktan sonra Köprülüzâde'nin üzerini çizerek "saylav ve profesör Fuâd Köprülü" olarak yeniden yazmıştır. Hemen bir

sonraki paragrafta yine önce “Fuad Bey” olarak yazmışken daha sonra bey lafzının üzerini çizmiş, Fuad’ın önüne “Profesör”, ardına da “Köprülü” yazarak düzeltmiştir.

Milletvekili olan müelliflerin isimlerinin önüne sayı yazması devrin siyasi havasını düzeltmelerine yansıtması bakımından oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca ilk yazdığında milletvekili olmayıp daha sonraki yıllarda milletvekili olan isimlerle ilgili bilgileri güncellediğini göstermektedir.

Bu düzeltmeler bize kitabın yazım sürecinin, “Efendi, Bey, Paşa gibi Lakap ve Unvanların Kaldırılmasına Dair Kanun”un 26 Kasım 1934 yılında Resmi Gazete’de yayımlanmasından sonra da devam ettiğini göstermektedir.

Sâdık Vicdânî, güncellemeleri yaptıktan sonra ilerleyen sayfalarda bu tür güncellemeleri yapmaktan vazgeçmiş görünüyor. Eserin sonlarında düzeltmeyi bırakmış, Veled Çelebi Bey olarak yazmaya devam etmiştir. Ya daha sonra silmeyi planlamış, ya da bu tür değişiklik yapmanın gereksiz olduğunu düşünmüş olmalıdır.

Özetle söyleyecek olursak Sâdık Vicdânî 1910’ların başında başladığı araştırma/bilgi toplama işini 1935 yılına geldiğinde hâlen devam ettirmektedir. Hatta bu tarihi ölüm tarihi olan 1939 yılına kadar götürebiliriz. Zayıf da olsa iki ihtimalden daha bahsedebiliriz. İlki yayımlandığı tarihte kitabın hüsn-i kabul görmeme endişesi, diğeri ise yirmi beş yılı aşkın bir sürede yazdıklarının kendini tatmin etmemesi ve düşüncelerinin değişmiş olma ihtimalidir.

4. Sâdık Vicdânî’nin Bektâşilik Hakkındaki Düşünceleri

Sâdık Vicdânî Bektâşileri tarihine, bağlı oldukları ocaklara ve yaşantılarının sünnete yakınlığına göre üç farklı yönden incelemektedir.

4.1 Tarihsel Dönemlere Göre

Sâdık Vicdânî, Bektâşiliği tarihsel olarak üç döneme ayırmaktadır. İlk dönemi saf Bektâşilik olarak adlandırırken bu dönem ile ilgili en küçük olumsuz bir ifade kullanmamaktadır. Hatta bu dönemde namaz-abdest gibi ibadetlerin bulunduğunu, ancak daha sonraki dönem yazılan kitaplardan kaldırdığını söyler. İkinci dönem Bektâşiliği Şiiliğin karıştığı dönemdir ve Sâdık Vicdânî de burada eleştirilere başlar. En büyük eleştirisi Bektaşiler arasında, Cafer-i Sâdık mezhebi diye Ebu Cafer-i Tûsî’nin mezhebinin görüşlerinin kabul edilmesi ve yaygınlaşmasıdır. Üçüncü dönemi, Hurûfliğin Bektaşiliğe karıştığı dönem olarak adlandırmış ve bu dönem hakkında diğer dönemlere göre daha sert ve şiddetli eleştirilerde bulunmuştur: “Orta ve bilhassa bu son Bektaşilik, Bektaşilikle, kulaklara halka takmak gibi Mecûsilik ve mücerredlik adıyla da Nasrâniyyete mahsûs râhiblik adetlerini soğan Balım Baba zamanında Bektaşî tekelerinde cây-ı kâbul bulmaya başlayan Hurûfliğin ve bununla beraber Şiiliğin saf ve ümmî Bektaşilik bünyesinde vakit vakit açtığı müzmin yaraların yavaş yavaş kangren olmuş şeklidir ki o yaralar Bektaşiliği nîrân-ı hufre-i nisyânına gömmüştür.” (3)

Sâdik Vicdânî, yukarıdaki alıntıda da görüleceği gibi saf ve ümmî olarak nitelendiği Bektaşîliğin ilk dönemi hakkında herhangi olumsuz bir görüş ve düşünce serdetmezken ikinci ve özellikle “Hurûflük daha evvel ona halef gibi olan Bektaşîlik de bizim zamanımızda gümkerde olduklarını söylediği üçüncü dönem hakkında menfi konuşmakta, ‘hükümet-i cumhûriyemizin himmet-i bülendiyle târihe gömülen orta ve son Bektaşîlikdir”, [2] cümlesiyle Bektaşîliğin kaldırılmasını olumlu karşılamaktadır. Bu cümlesinden yola çıkarak tekkelerin kapatılması kararını olumlu bulduğunu hatta gerekli gördüğünü anlıyoruz. Onun daha sonraki sayfalarda söylediği; “Sâye-i cumhûriyette tekyeleri kapandı, demleri boğazlarına tıkanı, nâmları da târihin suhuf-i nişânına gömüldü.” (74) cümlesinden tekkelerin kapatılması kararına sevindiğini anlamak mümkündür. Tanıdığı Bektaşî babalarının kendilerinin bilgisiz, yazdıklarının ise cehaletlerini gösteren birer örnek olması sevinmesinin gerekçeleri arasında sayılabilir: “Bu ilâveli nâdde Bektaşî ocaklarındaki cehâletin derecesine mühim bir vesîkadır.” (II/109)

Sâdik Vicdânî, Hurûfleri eleştirirken Hurûfî şairlerin şiirlerini beğenmekte ve bunu ifâde etmekten de çekinmemektedir: “Hurûflerin Türkçe şiirleri de Fârisileri kadar yüksek bir edâ-yı belâgatı hâvidir. Diyebilirim ki eski şâirlerimizin en parlak şiirleri Hurûflerdir. Fakat, şiirleri kâmilen kendi akîdelerini neşr maksadıyla yazıldığı cihetle bunlar Türk âlem-i edebiyâtına girememiş, sokuldukları yazma mecmûaların deffeleri arasında mahbûs kalmıştır” (92).

4.2 Bağlı Oldukları Ocaklara Göre

Sâdik Vicdânî'nin Bektaşîleri tasnif ettiği bir diğer kriter bağlı oldukları ocaklardır. Bu tasnife göre Vicdânî, Bektaşîleri ikiye ayırmaktadır. Birincisi özellikle Türkmen aşiretlerinin bağlı oldukları İdris Hoca'nın torunlarından Kalender Efendi adında bir gencin Hacı Bektaş'ın sülalesini temsil ettiğini söyleyerek kurduğu ve adına Çelebiler denilen Çelebi Konağı mensubu olanlar. Bu zümrelerde Bektaşîlik babadan oğula geçmektedir ve daha çok Alevi olarak isimlendirileceklerdir. Sâdik Vicdânî, bunları Kabilevî Bektaşîler olarak da adlandırır.⁵

İkinci kol ise Hacı Bektaş Ocağına bağlı Dede Baba koludur. Bu ocağa ikrar verilip telkin alınarak girildiği için diğer kolla aralarında benzerlik olmakla birlikte birbirlerinden farklı olup tarihsel gelişimleri bu farkı daha da açmıştır. Hacı Bektaş Ocağı mensupları Çelebi Konağına bağlı olanlara göre daha bilgili ve şehirli olup Sâdik Vicdânî Çelebi Konağı mensuplarını cahil bulup Bektaşîlerin temsilcisi olarak Dede babaları kabul etmektedir. Bunu yaparken de beğendiği ilk dönem Bektaşîlerini eleştirmiş, eleştirdiği ikinci dönem Bektaşîlerini de beğenmiş olmakta, kendi içinde çelişkiye düşmektedir.

Sâdik Vicdânî'nin özellikle ikinci ve üçüncü devre Bektaşîlerinde en çok eleştirdiği konular âyîn-i cemler, mücerredlik ve namaz-abdest konularındaki hassasiyetlerinin yetersiz oluşlarıdır.

4.3 Yaşantılarının Sünnete Yakınlığına Göre

Sâdık Vicdânî, devrindeki Bektâşîleri yaşantıları bakımından da ikiye ayırır. İlki ilk ve saf Bektâşîlik muakkipleridir. İkinci tür ise ikinci ve üçüncü devre Bektâşîleridir. Hatta bu ayrımın Bektâşîler arasında yapıldığını Ahmet Rıfat Efendi'nin İshâk Hoca'nın kitabına cevap olarak yazdığı eserinin ikinci tür Bektâşîler arasında pek memnuniyet yaratmadığını, Bulgaristan'dan gelmiş bir Bektâşi babasının lisânından Sâdık Vicdânî, Rıfat Efendi için, "Bektâşîliğin sûfiyye kolundandır." dediklerini bizzat işittiğini nakleder. Bu cümleyi işittikten sonra Bektâşîliğin ilk ve orta dönemine Sâdık kalanlara 'Sûfiyye-i Bektâşîyye', "Bektâşi-i Hakîkî", üçüncü devre Bektâşîlerinde de 'Gulât-ı Bektâşîyye' demenin doğru olacağını söyler.

Sâdık Vicdânî, Sufiyye-i Bektâşîyye, bir diğer ifade ile gerçek Bektâşîleri⁶ eleştirmekten gulât olarak isimlediği taifeyi şiddetle eleştirmektedir.

5. Kitabın Muhteviyatı

Kitap, Bektâşîliğin ortaya çıkmasından ve tarih içinde geçirdiği dönüşümden başlayarak âdâb, erkân ve inançları hakkında verilen bilgilerden oluşmaktadır. O kaynaklardan derlediği Bektâşîliğe dair bilgileri olduğu gibi almamakta, eleştiri süzgecinden geçirip değerlendirdikten sonra hüküm vermektedir.

Sâdık Vicdânî, kitabına yazdığı önsözde eserini üç kısım olarak tasarladığını söyler. İlk kısımda Hurûfliliğin ne olduğunu, ikinci kısımda Bektâşîliğin ne olduğunu ve üçüncü ve son kısımda ise bu ikisinin nasıl kaynaştığını yazacağını ifade etmekle birlikte elimizde ilk iki bölüm bulunmakta, üçüncü kısım hakkında en azından şimdilik kitapta verilenlerden başka herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

5.1 Birinci Kısımın Muhteviyatı

Birinci kısım Sâdık Vicdânî'nin ilk başlarda düşündüğü bir bölüm değildir. Bektâşîlik tomarını hazırlarken Hurufilik hakkında notlar tutmuştur. Bir aralık eline Hurûfî risâleleri de geçince bu bölümü yazmaya karar verir. Amacı İshâk Hoca gibi bir reddiye yazmak olmayıp sapkın olduklarını düşündüğü Hurûflilerin nasıl olduklarını millete örnekler vererek göstermektir.

Birinci kısım sekiz fasıl, bir hatime ve bir zeylden oluşmaktadır. Sâdık Vicdânî kitabının önsözünde de belirttiği gibi Hurûflilik hakkında bilgi vererek başlamaktadır. Hurûfliliğe başlamadan önce yazı ve harflerin icadı, Arap harflerinin menşei hakkında bilgi vermekte daha sonra ebcedi açıklamaya geçmektedir. Harfler ilminin nasıl doğduğu, Hurufiliğin ne zaman ve ne şekilde kurulduğu, temel Hurûfî kitapları, sembolleri, meşhur Hurufî şairlerin şiirlerinden örnekler ile bu bölüm sona ermektedir. Bu kısmın sonunda yer alan zeyde ise Noktacılar hakkında bilgi verilmekte, Hurûfliler ile aralarında geçen mücadele anlatılmaktadır.

5.2 İkinci Kısımın Muhteviyatı

İkinci kısım on fasıl ve bir hatimeden oluşmaktadır. Fasıllara baktığımızda genel olarak üç konu etrafında şekillendiğini görürüz. İlki Hacı Bektaş, ikincisi Şiilik ile Bektâşîliğin karşılaştırılması, Hurûflük ve Şiiliğin Bektâşîliğe ne zaman ve nasıl girdiği ve kaynaştığı, üçüncüsü ise Bektâşî âdâb ve erkânıdır.

İlk bölüm Hacı Bektaş Velî hakkında verilen bilgi ile başlamaktadır. Onun aslı, nesli, nasıl yetiştiği ve hakkında söylenen menkıbelerin tarihsel gerçekliği, Bektaş lakabını alması, Anadolu'ya gelmesi ve Sulucakarahöyük'e yerleşmesi, tarikatı, tarikatının silsilesi, âdâbı, kerâmetleri ve vefâtı anlatılmaktadır.

İkinci anlatılan konu Bektâşîlik ile Şiilik ve Hurûfliğin kaynaşmasının hikâyesidir. Bu bölümde özellikle Balım Baba'nın (ö. 1516) üzerinde durulmaktadır.

Bektâşîliğin âdetleri, sembolleri, âl-i âba, on iki imam, on dört masum, on yedi kemer-best, Bektâşîliğe kabul edilme, erkân, gülbank ve dualar, özellikle Nâdi Ali ile bu bölümde ele alınan konulardır.

Sâdik Vicdânî'nin bu bölümde dile getirdiği hususların bir kısmı daha sonraki yıllarda Bektaşîlik üzerine yapılan çalışmalarda desteklenmiş, bir kısmı da olumsuzlanmıştır. Hacı Bektaş'ın ölüm tarihinin 1300 tarihinden önce olması gerektiği görüşü daha sonra bulunan bir vakıf senedinin delaletiyle doğrulanmıştır. Bununla birlikte Anadolu'ya 1273'ten sonra gelmiş olması gerektiği görüşü yine aynı vakıf senedi tarafından doğrulanmamaktadır.

Sâdik Vicdânî Hacı Bektaş Velî'nin zâhid bir şeyh olduğunu söyler. Baba İlyâs'ın halifesi ve müridi olmasını kabul edilemez bulur, olsa olsa teberrüken Baba İlyâs'ın müridi olabileceğini söyler. Günümüzde konu üzerinde çalışan en önemli isimlerinden biri olan Ahmet Yaşar Ocak ise, Hacı Bektaş Velî'nin hiç bir zaman zâhid bir şeyh olmadığını düşünür. Bektâşîliğin ilk döneminde diğer tarikat ve meşreplerin etkisi olmadığı yönündeki görüşleri özellikle Ahmet Yaşar Ocak'ın çalışmalarında reddedilmiş, aksine Hacı Bektaş'ın bir Vefaî şeyhi Baba İlyâs'ın halifesi, aynı zamanda bir Haydarî şeyhi olduğu, en başından beri Sünnî İslam'ın itikat ve ibadet esasları karşısında kayıtsız olduğu, az da olsa zaman zaman İslam'ın ibadet esaslarına riayet eden Bektâşîlerin bulunduğu ama bunun sebebinin Bektâşî inançları olmadığı, Sünnî çevrelerle yapılan temasların bir tesiri olduğunu söylemesi Sâdik Vicdânî'nin görüşleriyle çelişmektedir.

Sâdik Vicdânî'nin bugün hâlâ tartışılan konularda da dikkat çekici fikirleri olduğunu görüyoruz. Onun görüşlerine göre Hacı Bektaş Velî, Osmanlıların kurulmasında büyük bir rol oynamış, nüfuz ettiği Türkmen boylarını parçalanmaktan ve bölünmekten kurtarak birliği sağlamış, böylece Osmanlıların kuruluşuna giden yolu sağlamlaştırmıştır. (s. 19) Ancak bunu nasıl gerçekleştirdiği konusunda herhangi bir bilgi vermemekte ve yorum yapmamaktadır. Osmalı Devleti'nin kuruluşundan otuz

sene kadar önce vefat eden bir Vefâî şeyhinin Anadolu’da birliği sağlaması ve devletin kurulmasına yardım ettiğini söylemek izaha muhtaç bir konu olarak görünmektedir.

5.3 Üçüncü Kısımda Ne Vardı veya Ne Olacaktı?

Bektâşilik kitabı ‘İkinci bölümün sonu’ ile bitiyor. Kaybolan veya daha büyük ihtimalle yazılmayan üçüncü bölüm kanaatimizce eseri eksik bırakmıştır.

Ancak, Sâdık Vîcdânî bazı konuları anlatırken ayrıntılı bilgiyi üçüncü bölümde vereceğini söylemesinden ve bunu kitabın muhtelif yerlerinde tekrar etmesinden biz üçüncü kısımda neler olduğunu ana hatlarıyla öğreniyoruz. Bu bilgilerden öğrendiğimiz kadarı ile üçüncü bölümde;

1. Genel olarak üçüncü devre Bektâşiliğini, Sâdık Vîcdânî’nin deyişiyle Hurûflîğin karıştığı ve ele geçirdiği Bektâşilik hakkında bilgi,

2. Âl-i abâ tabirinin nereden geldiği ve ne anlama geldiği hakkında bilgi vereceğini öğreniyoruz.

6. Sâdık Vîcdânî’nin Eleştirileri

Sâdık Vîcdânî, eserinde yeri geldikçe okuduğu ve yararlandığı kaynakları eleştirmektedir. Bu genellikle katılmadığı veya doğru bulmadığı konularda bir düzeltme yapmak bazen de maddi bir hatayı tashih için olmaktadır. Onun usulü, önce bilgi veya konuyu aktarmak, sonra yanlış olduğunu ifade ettikten sonra kendisine göre doğrusunu bir başka eserden yaptığı alıntılarla söylemek şeklindedir. Bunu da bazen sert ve eleştiri sınırlarını aşacak şekilde yapmaktadır.

Eflâkî Dede (ö. 1360), Sarı Abdullah Efendi (ö. 1660), Hoca İshak Efendi (ö. 1834) ve Ahmet Rıfat Efendi (ö. 1876), Vîcdânî’nin en çok eleştirdiği isimlerdir. Eleştirilerini ise eser ve kişi olarak iki başlık altında inceleyebiliriz. Eser eleştirisi aynı zamanda müellifinin eleştirisi de olmaktadır.

Sâdık Vîcdânî bazen eleştirilerinde ileri gitmekte, ağır ifadeler kullanmaktan çekinmemektedir: “Gaybîzâde Seyyid Hüseyin adlı bir Bektaşî, *Der beyân-ı Nâdi Ali ez evrâd-ı Bektaşî* ünvanıyla bir risâle yazmış, bu kitâba topladığı efsâneleri tarikat karındaşlarına yutturmuşdur” (111). Bu eleştirisini bazen de “yutturmak” gibi bir tabir kullanmadan masum bir soru ile yapmaktadır: “Fârisîden Türkçeye tercüme etdim dediğin Fazl-ı Hurûfî, Câvidân’ı 50 beytten ibâret imiş. İşknâme-i İlahî adını taktığın o kocaman kitabı bu 50 beytin neresinden bulup çıkardın diye soracak olsak bilmem ki ne cevâb verirdi!” (85).

Yezid’in Hz. Hüseyin’in şehid edilmesi üzerine sevincinden sofrasındaki yemekleri birbirine karıştırıp yedikleri için Bektâşîlerin yemekleri birbirileriyle karıştırmadan yediklerini aktarıldıktan sonra bunun yanlış bilgi olduğunu şahsi tecrübesine dayanarak anlatmaktadır: “Halbuki yemekleri karıştırarak yemek Arap âdâtındandır. Geniş sofranın ortasına büyük bir tepsi pilav, etrâfına da tatlıdan ma’dâ, et sebze,

hubûbât yemekleri hâvî sahanlar sıralanıp hepsi karıştırılarak yedikleri Irak'da bulunduğum iki sene kadar müddet zarfında çok def'a gördüm.” (66)

6.1 Eser Eleştirisi

Sâdık Vicdânî, Eflâkî Dede'yi *Tezkire*'sinde Mevlana ile Hacı Bektaş arasında bir husumet olduğuna dair naklettiği bir menkıbeden dolayı eleştirmektedir. Sâdık Vicdânî Mevlâna ile Hacı Bektaş arasında herhangi bir çekişme olmadığını düşünmektedir. Ona göre Eflâkî Dede pek güvenilir bir kaynak değildir. Dolayısıyla onun bu iddiası da doğru değildir. Mevlânâ konusunda güvenilir kaynak Sipehsâlâr'ın risâlesidir.

Sarı Abdullah Efendi'nin şerhini açıklamalarında şöyle eleştirmektedir: “Yâ Mevlânâ, Mesnevî'yi nazmetmeye başlarken ilk beytine ilk kelime olarak ihtiyâr buyurduğunuz bişnev'in evvelindeki bâ-yı zâideden şârih Sarı Abdullah Efendi'nin dediği gibi ma'nâlar murâd etdin mi idi? diye soracak olsak hiç şüphe yok ki alınacak cevâb lâ'dan ibâret olacaktır. Şârih Sarı Abdullah Efendi bâ-yı bişnev hakkında söylendiğiyle iktifâ ve kanaât etmemiş, nây-ı kalemi eline alarak söyletendirip durmuş ve daha epeyce sahîfeler doldurmuşdur. Gâfil müellifler, şârihler! Siz böyle mâ-lâ yelzemle evkât-ı azîzenizi izâaya dalarak garbın terakkiyât-i ilmiyesine bakmadınız. Bunun acısını evlâdınız, ahfâdınız çekdi ve çekiyor.” (54)

Bişnev'in başındaki be harfine getirdiği yorumlardan dolayı Sarı Abdullah Efendi'yi eleştirirken bu konuda ondan çok daha fazla yorum yapan Bursevî'yi beğenmesi yazarın çelişkileri arasında değerlendirilebilir.

Sâdık Vicdânî'nin eleştirdiği bir diğer eser Hoca İshâk'ın *Kâşifü'l-Esrâr ve Dâfiü'l-Eşrâr* 'ıdır: “Hoca İshâk Efendi kitâbında akâid-i Hurûfiyyeye âlimâne, vâkıfâne müdâfaât ve reddiyâtta bulunmuş ise de Hurûfliğin Bektaşîlikle sereyânının lâyıkiyla seçemeyerek Bektaşîlikle Hurûfliği birbirine karıştırmıştır. Bu karıştırmadaki yanlışlığı seçemeyenler Hoca'ya Bektaşîliğe intisâb etmiş iken tard olunmuş, bu tarda mukâbil o kitâbı yazmış nazarıyla bakmışlarsa da bu bakışta da isâbet yoktur. Çünkü Hoca, Bektaşîliğe girmiş, zamanın Bektaşîliğe hâs dem ve âlemleri görmüş bir adam olsaydı o kadar yanlış halt etmezdi” (73-74).

Hoca İshâk'ın eleştirildiği bir diğer nokta *Câvidân*'ın ismi konusundadır: “Feriştahoğlu Abdülmecîd'in kitâbının adı *Işknâme* değil, *Işknâme-i İlâhî* dir. Bu kitâp Feriştahoğlu'nun te'lîfi değil, kitâbın mukaddimesindeki ifâdesine nazaran Fazl-ı Naîmî'nin *Câvidân*'ının Fârisîden Türkçeye tercümesidir. Şu halde İshâk Efendi Hoca *Işknâme* adını verdiği *Işknâme-i İlâhî*'ye Feriştahoğlu Abdülmecîd Efendi'nin te'lîfi nazarıyla bakmakla yanılmıştır. Bu yanlış zamanımız müelliflerinde de vâki olmuştur” (122).

Sufiye Bektaşîleri arasında zikredilen Ahmet Rıfat Efendi'nin meşhur eserinde geçen bir takım bilgileri de düzeltmektedir.

“Rif’at Bey’in *Mir’âtü’l-Mekâsıd*’ında şu ibâre var:
Rûm’u teşrîfleri 680, ömrühü 92, vefâtühü 723 Bektaş.

Bu ibâresinde târih-i tevellüdü beyânda sâkit olan Mir’âtü’l-Mekâsıd müellifi ebced hesabıyla Bektaş isminin delâlet ettiği 723 târihinin yeniçeri ihdâsından evvele tesâdüf ettiğini hatırlayınca kitabının Hacı Bektaş Velî’den bâhis mebâhis-i âtiyesinde iki yerde ‘Bektaş’ lafzını ‘Bektaşîyye’ şekline tahvîl ile târih-i vefâtı 15 fazlasıyla yeniçeri ihdâsından sonraya, yani 738 tarihine kadar uzatmış, bu sûretle yeniçeri ocağına duâ etmek şerefini Hacı Bektaş Velî’ye kazandırmak istemiş ise de böyle masallara zamanımızda inanan kalmamıştır.” (2/28)

Kendi takdir ettiği isimleri eleştirirken başkalarının haksız eleştirilerine karşı da kayıtsız kalmamıştır. “*Bektaşîlik ve Edebiyatı* müellif-i muhteremi *Mezâhirü’l-Vücûd*’da Sûre-i Nasr te’vilâtında ‘ve’l-feth’ kelimesinin te’vili sırasında fazla bir ‘fe’ görür görmez Seyyid Ahmed Kemâlî’ye Hurûflik damgasını yapıştırmış ise de isâbet etmemiştir. *Mezâhirü’l-Vücûd*’u *Esrâr-ı Ceberut-ı A’lâ*’yı yazan bir kalem sâhibi Hurûflik mezbelesine düşmez” (49).

Kendisinde olan ancak yararlanacak kadar kıymetli olmadığını düşündüğü bir risaleyi şöyle eleştirmektedir. “Bektâşîliğe intisâb edenleri sıkı sıkıya bağlayan, dünyâdan soğudup hurû-yı tûl-i emellere esîr ederek bir takım ebnâ-yı cinsimizi her ma’nâsıyla abdallara çeviren bir risâle denilebilir.” (99)

Bunların yanında genel olarak eleştirdiği yayınlar da olmuştur: “Nur Baba romanının kitâp şeklinde intişârından sonra ba’zı mecmûalar ve yevmî gazetelerle âyîn-i cemlerin tafsilâtını ve Bektaşîliğin iç yüzünü yazmak cür’etini gösterenler oldu ki işte bunların mütâlaasını tavsiye edemem. Çünkü o yazıların târihe âid aksâmı kâmilen dönebilecek sûrette hatâ-âlûd, bir kısımlarında da hakîkatin tağyîr ve tahrîf edildiği meşhûd ve rû-nümûd idi” (121-122).

6.2 Şahıs Eleştirisi

Sâdik Vicdânî zaman zaman yeri geldikçe bazı isimleri de eleştirmiştir. Bunlardan biri önüne gelene Rufâî şeyhi şeceresi veren Ebu’l-Hüdâ’dır [ö. 1909]. 1850’de Irak’ta dünyaya gelen Ebu’l-Hüdâ Halep, Bağdat, Basra ve Dıyarbakır’da nâkibü’l-eş-râflık görevinde bulunmuş, 1876’da İstanbul’a gelerek Sayyadiye kolunu İstanbul’a getirmiştir. Rumeli kazaskerliğine kadar yükselen Ebu’l-Hüdâ Rıfâiyyenin özellikle Anadolu’da yaygınlaşmasına ciddi katkıda bulunmuştur (Yücer, 2003: 411-12). Bu gayreti de “Devr-i Hamîdî’nin meşhur Ebu’l-Hüdâ’sı sâdât-ı Rıfâiyyenin askerlikten istisnâsı mes’elesini istihsâl ettikten sonra Irak, Suriye ve Halep havâlisini adım başına bir seyyid-i Rıfâiyyeye tesâdüf edecek hâle getirmiş. Çünkü kendisini zamânın seyyid-i eyyid-i Rıfâî’si sandığından yüzlerce sâdât-ı Rıfâiyye vesika ve şeceresi mühürlemiştir.” (2/5)

Beğendiği isimleri bile yeri geldikçe eleştirmekten geri durmamıştır. Ahlakına ve inancına güvendiği Şeyh Seyyid Seyfullah Kasım Efendi’yi (ö. 1601) bir gazelinde

geçen bir ibareden dolayı eleştiri konusu olmuştur: “Bektaşî nefesleri katarına katılmış olan bu gazel tamamıyla Hurûfî ağzıyla yazılmıştır. Hâlbuki nâzımı olan Şeyh Seyyid Seyfullah Kâsım Efendi seciye ve akîde itibarıyla asla i'tirâz ve muâhezeye ma'rûz olmamış bir şeyhdir. Manzum ve mensur bir kaç eseri bulunan bu şeyh ilm-i hurûf ile ilm-i esrâr-ı hurûf ile Hurûfî akîdesini tedkik ile tevaggul etmemiş olduğundan bu gazelinde ilm-i hurûf ile temâs edeyim derken ayağı sürçmüştür. Bu da mukallidlik cezâsıdır.” (48)

7. Beğendiği Şahıslar ve Eserler

Sâdık Vicdânî, sadece eleştirmekle kalmamış, beğendiği çalışmalar için övgü dolu sözler söylemekten de geri durmamıştır. Beğendiği eserleri devrinin uleması ve muharrirleri ve kendisinden öncekiler olarak iki başlık altında inceleyebiliriz.

7.1 Devrinin Uleması ve Muharrirleri

Sâdık Vicdânî eserini yazarken yayımlanan kitapları takip etmiş ve yararlanmıştı. Okuduğu kitaplar arasında beğendiklerini zikretmekten çekinmemiş bu konuda cimri davranmamıştır. Onun beğendiği isimler arasında Mehmed Fuad Köprülü (ö. 1966) ilk sıralarda yer alır: “Halbûki bir çok mensûblarını görüp saydığımız Hacı Bektaş'ın simâ-yı hakîkisini görmek Hoca Ahmed Yesevî'nin Mâverâünnehir'deki çehre-i sûfiyânesine temâşâ-ger olmak kadar hatta ondan daha ziyâde soydaş ve yurttaşlarımızca kadîmen alâka uyandırmış bir merak olduğundan bu himmet-i hallâlâne de Profesör Fuad Köprülü'nün hâme-i fâzilânesinden bekleniyordu.” (II/3)

Beğendiği isimlerden biri de Besim Atalay'dır. Onun *Bektâşilik ve Edebiyatı* isimli eserini beğenmekte, orada serdedilen görüşlere iştirak ettiğini şu cümlelerle ifade etmektedir: “Ben bu kısmı yazdıktan epeyce sonra Saylav Besim Atalay Bey'in *Bektâşilik ve Edebiyatı* nâmıyla neşrettiğini öğrendiğim kitâbda Hurûfliğe bir kısım mevzûu tahsis etmiş olduğunu işidince kitâb-ı mezkûru edinip okudum. Âtidedeki satırları okurken müellif-i muhtereme “lillâhi derrüh” demek sûretiyle ithâf-ı i'tirâm etdim.” (146)

Bununla birlikte Besim Atalay'ın Şeyh Seyyid Ahmed Kemâlî Efendi'nin Hurûfî olduğuna dair görüşünü isabetli bulmayarak düzeltilmiştir.

Eserinden alıntılar yaptığı Harîrîzâde'yi (ö. 1882) ve eseri *Tibyânı Vesaili'l-Hakaik fi Beyâni Selasili't-Teraik*'ini de beğenmekte ve ondan sitâyîşle bahsetmektedir.

Harflerden doğan ilimlerden bahsederken Mehmed Ali Aynî'nin (ö. 1945) eserinden uzunca alıntılar yapmasından ve herhangi bir düzeltme yapmamasından Sâdık Vicdânî'nin Mehmed Ali Aynî'ye ve onun verdiği bilgilere güvendiğini söyleyebiliriz.

Sâdık Vicdânî'nin neredeyse her satırını doğru kabul ettiği bir diğer eser Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun (ö. 1974) 1922'de yayımlanan *Nur Baba* isimli romanıdır. Yeri geldikçe bu romandan alıntılar yapmış, göndermelerde bulunmuştur.⁷

7.2 Kendisinden Öncekiler

Sâdık Vicdânî'nin beğendiği isimlerin ortak özelliği mutasavvıf oluşlarıdır. Şebüsterî (ö. 1320), Muhyiddin Arabî (ö. 1240) ve İsmail Hakkî Bursevî'nin (ö. 1723) eserlerinden yararlanmış ve kendilerinden sitayişle bahsetmiştir.

Muhyiddîn ibn Arabî'nin eserlerini açıkça eleştirmemiş, eserlerini hakkıyla anlamamanın güç olduğunu söyledikten sonra eserinden yararlanmadan bir arkadaşından ödünç aldığı kitabı iade etmiştir. Kitabı ödünç alması, kendisinde olmaması anlamına gelir ve kütüphanesinde olmaması aslında onun Muhyiddîn ibn Arabî'nin eserlerine karşı tutumu hakkında bilgi vermektedir. Ama öte yandan bir çok mutasavvıfın ve kamil şeyhin hürmet ettiği bu kitabı açıkça eleştirmemiştir.

Sâdık Vicdânî *Gülşen-i Râz* müellifi Şebüsterî'yi, "şâir-i İlâhî sinn ü sâl cihetlerinde zî-kemâl eslâfının zemîn-i tatbîkine gitti, zevk u irfânının lâhûtî beyân-ı envâr-ı esrârını saçmış, ahlâfına sâha-ı zevk ve etibbânın sübhânî kapılarından birazını daha açmıştır." (46) diyerek övmektedir.

"Bizim Türk mutasavvıfların en fâzıl ve mütebahhirlerinden" dediği İsmâil Hakkî Bursevî onun beğendiği bir diğer mutasavvıftır. Onun;

Bu hurûf ile biçilmişdir kabâ-yı ma'rifet
Bu hurûf ile açılmışdır sarây-ı ma'rifet

matla'lı gazelini Câmî'nin rubailerıyla karşılaştıracak kadar beğenmektedir. Sadi beytini örnek olarak verdiği bir diğer şairdir.

Onun eleştirmekten imtina ettiği bir diğer isim Şeyh Seyyid Seyfullah Kâsım Efendi'dir. Onun bir şiirini nakletmekte, beğenmediği ve uygun bulmadığı bu şiiri yazan Seyfullah Kâsım Efendi'nin hayatında eleştirilecek bir işi olmadığını, harflerin sırrıyla ilgilendiği döneminde yazdığı bir ayak sürçmesi olarak değerlendirecek bu Halvetî şeyhinin kendisini değil, yazdığı şiiri eleştirmektedir.

Sâdık Vicdânî'nin eleştirirken dikkatli davrandığı bir diğer isim Veled Çelebi'dir: "Üstâd Veled Çelebi [İzbudak], Mevlevîlik, Bektaşîlik te'sîri hakkında neşr ettikleri bir makâle-i cevâbîlerinin Bektaşîlik kısmında; Fazl-ı Hurûfî Halep'de şeriat kılıcından geçtikden sonra... demişlerdir. Ma'lûm-ı fâzılâneleri olacağı üzerine Halep'de şeriat kılıcından geçen Fazl-ı Hurûfî değil, Fazl-ı Hurûfî akîdesinin Anadolu'da intişârını Türkçe nefesleriye te'mîn eden Nesîmî'dir." (63) diyerek Veled Çelebi'nin verdiği bir bilgiyi kibarca düzeltmiştir.

8. Konu Dışında Verdiği Bilgiler

Sâdık Vicdânî eserinde konu ile doğrudan ilgili olmayan ama bugün ilgilenler için kıymetli olabilecek bir takım bilgiler de vermektedir. Kitabın üzerinde yazılmadığı için basım tarihini bilmediğimiz ve kataloglarda 'tarihi yok' şeklinde kayıt düşülen *İşknâme-i İlâhiyye*'nin ne zaman ve nasıl basıldığını Sâdık Vicdânî'nin verdiği şu

bilgiden öğreniyoruz: “Memleketimizde en ziyâde ma’rûf olan Hurûfî kitâbı Ferişt-tehoğlu’nun o *Işknâme-i İlâhiyye*’sidir. Çünkü bu kitâb Hoca İshâk Efendi’nin [ö. 1891] dediği gibi küfriyât-ı Hurûfiyye biraz kapalıca olmak sâyesinde değil, Bektaşî-i şehîr Mahmud Nedim Paşa’nın [ö. 1883] sadâreti devresine rast gelen 1288 senesinde [h. 1872], belki onun himâyesinde neşr edilmiştir.” (73)

Sâdik Vicdânî’nin duyup işittiği ve şahit olduğu olaylar hakkında verdiği bilgiler de bugün bizler için önemlidir. Mesela onun devrindeki Bektaşîlerin kendi aralarında birbirlerini Sufiye ve Gulat olarak isimlendirdiklerini bize şu cümleler bildirmektedir: “Hoca’nın Bektaşîliğe vurduğu Hurûfilik damgasından Bektaşîliği kurtarmak için hayli zahmet çekmiş, yorulmuş olan Rıf’at Efendi’nin bu himmet-i Bektaşîyyesinden Bektaşîler pek o kadar memnûn değillerdi. Rıf’at Efendi için, “Bektaşîliğin sûfiyye kolundandır.” derlerdi. Bulgaristan’dan gelmiş bir Bektaşî babasının lisânından bizzat işitdiğim bu cümleden o vakit istinbât ettiğim manâya göre Bektaşîliğin teşkilât-ı ûlâ ve vustâsına sâdik kalanlara ‘Sûfiyye-i Bektaşîyye’, neşriyyât-ı âhire ile foyaları meydâna çıkanlara da ‘Gulât-ı Bektaşîyye’ demek doğru bir ta’rîf olacaktır.” (75)

Kendisi hakkında verdiği bilgilerden biri de yazdığı kitaplardır. Bugün biyografilerinde bulunmayan ve bilmediğimiz bir eseri daha olduğunu İslam’da ruhban sınıfının olmadığını söylerken konu hakkında *Hakkı Beyân* adında bir risale yazdığını haber verir.

Yine Hacı Reşid Paşa’nın 18 ciltlik bir İslam tarihi yazdığını ve bu eseri Şeyh Ali Fakri Efendi’nin gördüğünü söylediğini nakletmektedir. Hatta Şeyh Ali Fakri kiptan okuduğu bir bölümü aklında kaldığı kadarı ile Sâdik Vicdânî’ye nakl etmiş, o da alıntılanmıştır. (2/10-11)

9. Üslup

Sâdik Vicdânî, eserini yazarken zaman zaman hissiyatına mağlup olmuş, günlük konuşmalarda geçen ve bu tür kitaplarda görmeye alışık olmadığımız kimi cümleler ve ibareler kullanmıştır: “Çelebi konağının sağmalları hâlinde idiler.”; “bu kitâba topladığı efsâneleri tarikat karındaşlarına yutturmuşdur.”; “Hurûfiler ve Noktacılar bu kabîl mâlâyâniyyât ve bir takım küfriyyât ile uğraşa uğraşa iki taraf da mevcûdiyetlerini gâib etdiler. Hâib ve hâsir öbür dünyâya girdiler; “Îlâ cehenneme zümerâ”.

Mücerredlik bahsinde “Bu hareket millete hizmet değil, millete ve vatana hi-yânetdir.” diyerek tepkisini şiddetli bir şekilde göstermektedir.

Sarı Abdullah Efendi’yi eleştirirken biraz hissi davranmış görünmektedir: “Gâfil müellifler, şârihler! Siz böyle mâ-lâ yelzemle evkât-ı azîzenizi izâaya dalarak garbın terakkiyât-i ilmiyesine bakmadınız. Bunun acısını evlâdınız, ahfâdınız çekdi ve çekiyor.” (54a)

İlmin gelişmesinin önündeki engelin şârihler ve müellifler olduğunu söylemek kanaatimizce biraz haksızlık olmaktadır.

Sâdık Vicdânî, yer yer istitrâd başlığı altında bahsedilen konuyu açıklayıcı bilgiler vermektedir. Özellikle eleştirdiği konularda kendi görüşlerini ispat etmek için diğer kaynaklardan yaptığı uzun alıntıları bu başlık altında vermektedir. Bektâşîlikteki mücerretlik halini eleştirirken yaptığı açıklamalar, konudan iyice uzaklaşmasına, adeta mücerretlik halinin genel eleştirisine dönüşmektedir.

10. Sâdık Vicdânî'nin Yararlandığı Kaynaklar

Sâdık Vicdânî'nin kitabını hazırlarken yararlandığı kaynakları gözlem ve tecrübe yoluyla elde ettiği bilgiler ile yazılı kaynaklar olarak iki ana başlık altında inceleyebiliriz.

10.1 Gözlemleri ve Tecrübeleri

Sâdık Vicdânî'nin bilgi kaynakları arasında şahsi tecrübeleri ve tanıdığı Bektâşî dervişleri ve babaları da bulunmaktadır. Ankara'da memur iken başından geçen bir olayı Bektâşîlerin kendi aralarındaki işaretleşmelerini anlatırken nakletmektedir. Bir başka yerde Bektâşî adetlerini anlatırken çevresindeki Bektâşîlerden sorup öğrendiklerini nakletmektedir. Gerekli olduğu durumlarda Bektâşî tekkelerini ve şehir dışında yaşayan Bektâşîleri ziyaret etmekten de geri durmamıştır. Bu bakımdan hazırladığımız bu eser 19. yüzyılın başlarındaki Bektâşîleri anlatan bir eser olarak da değerlendirilebilir.

Kitaplarda bulamadığı veya kendisinin ulaşamadığı kimi Bektâşî uygulamalarını tanıdığı babalardan ve şeyhlerden sormuş, dinlemiş ve nakletmiştir: “Vaktiyle Bektâşî meydanlarının cümlesinde bu kırk budaklı asâyı temsilen kırk mumlu şamdân bulundurulur, bunun tepesinin ortasındaki mum kandîl-i nûr ihtiyâr olunur idiğini Sarayköy kasabasında görüşdüğüm Bektâşî-sîret Uşşâkî-icâzet yaşlı bir şeyh-i tarîkat hikâye etmekte, kerrâtla meydâna girdiğini, ikrâr-ı bey’at, telkîn-i tarîkat esnâsında hazır bulunduğunu, bu sûretle o kırk budak taklidini de gördüğünü ilâve eylemişti.” (II/58)

Kalkan çerağını tarif ederken de bir arkadaşından duyduklarını nakletmektedir: “Bektâşî meydânında bizzat ikrâr verilen ve bir kaç ikrâr-ı bey’at merâsiminde hazır bulunmuş olan bir zâtın ta’rifine göre dört köşe ve ortası basit olan üstüvâne-i sengînin üzerine bu kalkan çerâği konur idi.” (II/58)

10.2 Yazılı Kaynaklar

Sâdık Vicdânî'nin, “Erkân-ı meydân”, “erkân-ı meydân usûlü”, “esrâr-ı meydan enrenleri” gibi başlıklar altında o telkîn-i tarîkat merâsimi yazılı bir matbû kitâb ve iki de gayr-i matbû mecmûa gördüm.” (II/66) şeklinde ifade ettiği gibi yararlandığı eserler matbu ve yazma olarak iki başlık altında incelenebilir.

Sâdık Vicdânî maalesef baktığı eserlerin hepsinin ismini her zaman vermeme-ktedir: “Mecmûalardan birisi Bektâşîliğe intisâb ve icâze-i irşâd ahz eden bir Bektâşî

dostuma icâzet aldığı Çamlıca Dergâhı'nda yazdırılıp verilmiştir. İkinci mecmua bir tesâdüf-i hasene neficesi olarak elime geçmiştir. Yazısı güzel, fakat epeyce câhil bir hattat, Ârız Baba Dergâhı'ndan 1287 tarihinde istinsâh etdirildiği kitâbesinden anlaşılan ve ilk sahifeleri bi't-tezhîb zarîf bir sûrette teclîd etdirilmiş bulunan o mecmua da..." (67)

"*Mir'âtü'l-Mekâsîd*'in ifâdesine göre bu on altı zât kemer-bestegânın en meşhurlar imiş. Bu kemer-bestelilerin 17 değil de 23 olduğu ba'zı Bektaşî kitaplarında yazılı ve gülbanklarda mündericidir. Şu hâlde yukarıdaki isimleri, yazma bir mecmûada gördüğüm şu isimlerden yedi tanesini ilâve edelim." (98)

Örneklerde de görüldüğü gibi yazma eserlerin sadece isimlerinden bahsetmekte müellifi hakkında bilgi vermemektedir. Bunun yanında ismini vermediği kimi eserler hakkında daha ayrıntılı bilgi verdiği de görülmektedir.

"Bu kitâbı te'lif etmek maksadıyla tetkîkâtında bulunduğum esnâda dest-res olduğum Bektaşî kitapları arasında bâlâsına,

Hû dost
Ve bunun altında da;
Der beyân-ı fezâil-i İmâm Ca'fer Sâdik
Yazılmış ve:
Bil ki bu risâle erkân beyânındadır.

Cümlesiyle söze başlanılmış bir risâle gördüm. Bu risâle münderecâtı itibâriyle *Mir'âtü'l-Mekâsîd*'in sual ve cevap fasl-ı imtihânîsinden daha mühim. Çünkü Bektaşîyye mensûblarının o tarîkata has sulûklarını ve bu yolda bir çok ta'rifât ve nesâyih ve tahzîrâta müteallık tafsilât var.

Bektâşîliğe intisâb edenleri sıkı sıkıya bağlayan, dünyâdan soğudup hurû-yı tûl-i emellere esîr ederek bir takım ebnâ-yı cinsimizi her ma'nâsıyla abdallara çeviren bir risâle denilebilir.

Hayli uzun olup bir çok da istinsâh noksanı ve hatâsı mevcûd bulunduğu cihetle onu da kitâbımıza aynen iktibâs etmeyi o kadar lüzûmlu bulmadım." (99)

İsmi vermeyip yararlandığı bir diğer yazma eser Ârız Baba Dergâhı'nda istinsâh olunmuş bulunan mecmûadadır. Bu mecmuadan, Bektâşîlerin okudukları dua ve salavatların listesini verdikten sonra ilk sırada yer alan salâvât-ı şerfi alıntılanmıştır.

Vicdânî, bir metni alıntılanmak için o metnin yaygın olmaması veya bilinmemesine dikkat etmektedir. Eğer basılı eserlerde varsa ve yaygın olarak biliniyorsa alıntılanmamaktadır: "Tercümânların bir kısmı *Seyyid Ali Sultan Erkânî*'nda görüldüğü, diğerleri de onlar kabîlinden olduğu ve *Mir'âtü'l-Mekâsîd* gibi matbû' Bektaşî kitaplarında gerek tercümân gerek gülbank denilen şeyler mevcûd bulunduğu cihetle kitâbımıza onları da nakl ve dercetmeye lüzûm görülmedi." (106)

Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya gelişini anlattığı bölümde bu kez bir yazma eseri, onu okuyan birisinden dinlemek suretiyle alıntılanmıştır.

Bunların yanında devrin gazete ve dergilerinde çıkan bazı haber ve makaleleri bazen yerini söyleyerek, bazen sadece ismini zikrederek kullandığını görmekteyiz.

10.2.1 Yazma Eserler

Sâdık Vicdânî eserini kaleme alırken çok sayıda yazma eserden yararlanmıştır. Bu eserlerden bir kısmı sonraları yayımlanmış iken bir kısmı hâlâ kütüphanelerde beklemektedir. Bir kısmı hakkında ise elimizde bilgi veya herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Kanaatimizce bu eserin önemli taraflarından biri yazarın alıntılar yaptığı ama bugün nerede olduğunu bilmediğimiz kimi yazma eserlerden bizi haberdar etmesidir.

10.2.1.1 Ulaşabildiğimiz Yazmalar

Ahmed Sâfî. Sefînetü's-Sâfî, Cerrahpaşa Tıp Tarihi Enstitüsü Arşivi Nr. 2096, (Fotokopi Nüsha), XI, 1324.

Arifî Ahmed Eflâkî Dede. Menâkıbü'l-Arifîn. Atıf Efendi Kütüphanesi, 2207/8.

Arşî. Divân. Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi Manzum Eserler 282.

Ebû Ömer bin e'd-Dânî. Kitâbu't-Tenbîh Ala'n-Nukat ve'l-Eşkâl, Süleymaniye Carullah Bölümü No. 23.

Emir Aliyyü'l-Ala. Maşşername. Millet Kütüphanesi Ali Emiri Farsça No. 1019, 1034.

Emir Gıyâseddîn. İstivânâme, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Farsça No 269.

Fazl-ı Yezdân. Hakikatnâme [Nüsha-ı Nev]. Millet Kütüphanesi Ali Emiri Farsça No 1011 ve 1030.

Feriştehoğlu Abdülmecid. Hidâyetnâme. İ. Ü. Türkçe Yazmalar No 9685, vr. 53b-72b.

Giridî Ali Resmi Baba. Uyunü'l-Hidaye, Y. K. Sermet Çifter Kütüphanesi, nu: 938, v:124, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Bölümü No: 141.

Harîrîzâde. Tibyânu Vesâilî'l-Hakâik fî Beyâni Selasili't-Taraik. Süleymaniye kütüphanesi İbrâhim Efendi. no 430.

Hatiboğlu Mehmed. Bahru'l-Hakâyık. Sakarya Üniv. İlahi. Fak. Demirbaş No. 773.

Hâzâ Miftâhu Hurûf-i Câvidân-nâme-i Fazl-ı Yezdânî. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğr. Fakültesi A koleksiyonu No. 31.

Işkurt Dede. Salâtnâme. Ali Emiri Farsça No. 1043, vr. 4b-52a.

İbn Arabî. Fütuhât-ı Mekkiye. Süleymaniye A. Tekelioğlu Bölümü No. 388.

İbn Arabî. Miftâhü'l-Cifr Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi Böl. No. 2718.

İbn Arabî. Tefsîr-i Fâtîha. Süleymaniye Yazma Bağışlar Bölümü No. 2997/10.

İsmâil Hakkı Bursevî. Divan. Süleymaniye Haşim Paşa No. 77.

Kemâl-i Senâî. İtâatnâme. Millet Kütüphanesi Ali Emiri Farsça No. 1052.

Molla Câmî, Rubâiyyat-ı Câmî Süleymaniye Şehid Ali Paşa Böl. No. 1356.

Muhîfî. Divan. İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi 894.35-1.

Mürtezâ el-Hüseynî'z-Zebîdî, İthâfü'l-Asfiyâ; Süleymaniye Halet Efendi No. 330.

Ravzatü'n-Nâzirîn. Süleymaniye H. Hüsnü Paşa Böl. No. 902.

Sarı Abdullah Efendi, Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa 743, vr. 37b-38a.

Şeyh Muhammed. Tomâr-ı Selâsil; Süleymaniye Yazma Bağışlar Böl. No. 1355.

Şeyhzâde Abdülhalîm Efendi. Keşf-i Rümûz-i Guverü'l- Ahkam ve Tenvir-i Düveri'l-Hükkam Koca Râgıb Paşa Kütüphanesi No. 470.

Seyyid Hüseyin ibn Seyyid Gaybî. Şerhu Hutbeti'l-Beyân, *İstanbul Belediye Kütüphanesi Belediye Böl. No. 27.*

Vahdetî. Divan. Süleymaniye Ktp. Haşim Baba Böl. Nr. 85/2.

10.2.1.2 Yerini Tespit Edemediğimiz Yazma Eserler

Ahmed el-Lütfî, Tomâr-ı Selâsil.

Bektaşılık iddia eden Fazl-ı Hurûfî te'lifâtına reddiye.

Erkânâme.

Hacı Reşit Paşa, Târih-i İslâm.

Hanyalı Hacı Resul Baba, Erkân-nâme.

İşârât-ı Hatt-ı Muhtefiyât.

Kayıkçıoğlu, Sâdık Vîcdânî. Hakkı Beyân.

Kitâbu'l-Ebhâsi'l-Cemîle fi Şerhi'l-Ma'kile,

Nesebnâme-i Hazret-i Sultan Hacı Bektaş Velî.

Şeyh İbrahim el-Halvetî, Muhtasarât.

Seyyid Ali Sultan, Erkân-nâme.

10.2.2 Matbu Eserler

Yararlanılan basılı eserlerin sayısı otuz beş iken, gazete ve mecmualarda yayınlanan makale sayısı beştir. Otuz sekiz adet de yazma eser kullanmıştır. Bunların yanında isimlerini vermediği ama kullandığını söylediği birkaç eser daha bulunmaktadır.

10.2.2.1 Kitaplar

Ahmed Rıfıkı (Sakallı). *Bektâşî Sırrı*. Dersââdet: Karabet Matbaası, 1328.

Ahmet Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hülefâ*. Dersââdet: Kanaat Kütüphanesi, 1331.

Ahmet Rıfat Efendi. *Mir'âtu'l-Mekâsıd fî Refi'l-Mefâsıd*, İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası, 1876.

Aşık Paşazâde. *Tevârih-i Al-i Osman*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.

Atalay, Besim. *Bektaşîlik ve Edebiyatı*, İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1922.

Ebü'l-Hayr İsamüddin Taşköprizade Ahmed Efendi, *Mevzuatü'l-Ulûm*. trc. Kemaleddin Mehmed Efendi. Dersââdet: İkdam Matbaası, 1313.

Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firuzabadi, *Kâmûs Tercümesi*. trc. Mütercim Asım Efendi. İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1851-1856.

Ergun, Sâdeddin Nüzhet. *Bektaşî Şairleri*. Ankara : Maarif Vekaleti, 1930.

Fazl-ı Yezdan. *Aşknâme*. Tercüme Abdülmecid İzzeddin Feriştahzâde. İstanbul: [y.y., t.y.]

Giridî Sırrı Paşa, *Araü'l-Milel*. İstanbul: A. Maviyan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1303.

Hüsameddin Efendi, *Amasya Tarihi*. Dersââdet : Hikmet Matbaası, 1327-1330.

İbn Haldûn, *Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn*, trc. Cevdet Paşa, İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1277.

İşhâk Hoca, *Kâşifü'l-Esrâr ve Dâfiü'l-Esrâr*, İstanbul: Şeyh Yahya Efendi Matbaası, [t.y.]

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri *Nur Baba*, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1923.

Koca Ragıb Mehmed Paşa, *Sefinetü'r-Ragıb ve Definetü'l-Metalib*, Bulak: Dârü't-tıbâati'l-âmire, 1282.

Köprülü, Mehmed Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1918.

Mahmûd-ı Şebüsterî. *Gülşen-i Râz*. [y.y. : y.y.], 1287.

Mecdüddin Feridun b. Ahmed Sipehsalar. *Tercüme-i risale-i Sipehsalar bi-meknâb-i Hazret-i Hüdavendigâr*. trc. Midhad Behari Hüsami. Dersaâdet: Selânik Matbaası, 1331.

Mehmed Ali Aynî. *Hacı Bayram Velî*. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1343.

Mehmed Ali Aynî. *Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Vatan Matbaası, 1341.

Mehmed Hafîd Efendi, *Dürerü'l-müntehabâtü'l-mensûre fî ıslâhi'l-galatâtü'l-meşhûre = Galatât-ı Hafîd Efendi*. (ö. 1811). İstanbul: Dârü't-Tıbaa, 1221.

Mehmed Süreyya, *Bektâşilik ve Bektâşiler*. Dersaâdet: Şems Matbaası, 1330.

Mehmed Süreyya, *Tarikat-ı aliyeye-i Bektâşîyye*. Dersaâdet: Kitabhane-i Sudi, 1338/1340.

Mehmed Zihnî Efendi, *Meşâhirü'n-Nisâ*, İstanbul : Dârü't-tıbaati'l-âmire, 1294-1295.

Muallim Nâcî Efendi, *Esâmî: milleti İslâmiye de en ziyâde şöhet bulmuş olan ricâl ve nisâdan (700) kadarının hurûf-i hecâ tertîbi üzere muhtasar terâcim-i ahvâli-ni hâvîdir*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1308.

Mustakimzâde Süleyman Sâdeddin. *Şerh-i Divân-ı Ali el-Murtaza*. Bulak: Darü't-Tıbaati'l-Kâine, 1255.

Niyâzî-i Mısrî. *Divân*. İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası, 1307.

Ömer Efendi Karakaşzade, *Nürü'l-Hüdâ Limen ihtedâ* İstanbul: Tasvir-i Efkâr Matbaası, 1286.

Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*. Dersaâdet: İkdâm Matbaası, 1899.

Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1308.

Şeyh Seyyid Ahmed Kemali Efendi, *Esrâr-ı Ceberut-ı A'lâ*, İstanbul: Kader Matbaası, 1339/1342.

Şeyh Seyyid Ahmed Kemali Efendi, *Mezâhirü'l-Vücûd alâ Menâbiri'ş-Şühûd* İstanbul: Ahmed Kamil Matbaası, 1340-1343.

Yağlıkçızade Ahmed Rifat Efendi, *Lügat-i Târihiyye ve Coğrafiyye* İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1299.

Zeydân, Corci. *Medeniyyet-i İslâmîye Tarihi* trc. Zeki Megâmiz. Dersaâdet: İkdâm Matbaası, 1328.

10.2.2.2 Çeşitli gazetelerde ve mecmualarda çıkan yazılar

Gezgin, Hakkı Sühâ. ‘Mecmûlarımız’ *Vakit Gazetesi*, 22 Şubat 1928.

İzbudak, Veled Çelebi. “Mevlevî ve Bektâşî Tarikatlarının Menşe’leri”, *İleri Gazetesi* 14 Şevval 1342 (18 Mayıs 1340) s. 3.

Köprülü, Mehmet Fuad. “Bektaşîliğin Menşeleri: Küçük Asya’da İslam Batniliğinin Tekamül-i Tarihisi Hakkında Bir Tecrübe”, *Türk Yurdu*, 8 (1341), s. 131-140.

Şemseddin Günaltay, Baba İshâk’ın Zuhur ve Ufulü.

Ülken, Hilmi Ziya. “Anadolu Tarihinde Dini Ruhîyat Müşahedeleri” *Mihrâb*, c. I (1340), s. 15-16, s. 515-530.

11. Sonuç

Sadık Vicedânî 1826’da Yeniçeriliğin kaldırılması ile başlayan Bektâşilik tartışmalarını yakından takip etmiş, uzun bir sürede topladığı bilgi ve belgeleri yine 1910’lardan itibaren derlemeye başlamış, üç bölüm olarak planladığı kitabının ilk iki bölümünü tamamlamış, son bölümünü tamamlayamamış veya kaybolmuştur.

Sadık Vicedânî, kitabını yazarken devrin tüm kaynaklarını inceleyip okumakla kalmamış aynı zamanda tanıdığı Bektâşî babalarının görüşlerine de başvurmuştur.

Bektâşîleri tarihsel ve sünnete uygunluğuna göre tasnif etmiş, üçüncü devre Bektâşîlerini gulat olarak değerlendirip şiddetle eleştirmiştir. O hem 1826 olaylarını, hem de Cumhuriyet döneminde tekke ve dergahların kaldırılmalarını da olumlu karşılamıştır. Bunun sebebini kimi tekkelerin ve dervişlerin iyice yozlaşmalarına bağlamaktadır.

Bu eserde yer alan bilgilerin çoğu bilinen şeyler olduğu cihetle asıl önemi devrinin, devletin, o devirde yaşayan kimi Bektâşî babalarının ve diğer sünnî tarikatların o devrin Bektâşîliğine dair görüşleri aktarmasıdır. Kanaatimizce eserin asıl önemli yanı budur.

Sonnotlar

- 1 Sâdık Vicedânî, *Sıfî ve Tasavvuf*, İstanbul: Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, 1340-1342, s. 4. Sâdık Vicedânî Nakşibendiyye, Bedeviyye ve Celvetiyye Silsilenâmelerini de yayınlayacağını söyler. Ama Bektâşîlik gibi bu eserler de yayınlanmaz.
- 2 Daha fazla bilgi için İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1984, s. 172-178.
- 3 Morali Ahmed Baba, Kethüdazade Mehmet Arif Efendi’ye “Erenler bizim içimizde avam çoğaldı, bize bir şey olacak ama ben göremeyeceğim.” dediğini naklettikten sonra kendisinin Bektâşî tekkelerinin kapatılmasından önce vefat ettiğini ve göremediğini ilave eder. (Hür Mahmut Yücer, a.g.e., s. 525)
- 4 Cahit Telci, “XIX. Yüzyıl Bektâşîliği Hakkında Bir Eser:İzahü’l-Esrâr”, *Tarih İncelemeleri Dergisi XVI*, (2001), s. 193-200.

- 5 Besim Atalay ise bunları Türk Bektâşileri, Babagan kolunu Arnavut Bektâşileri olarak isimlendirmektedir. Bk. *Bektaşilik ve Edebiyatı*, İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1922. s. 5.
- 6 Çorumlu Salim Efendi (ö. 1801), Muhammed Gani Baba (ö. 1889), Süleyman Baba (ö. 1895), Merdivenköyü'nde Mehmed Ali Dede Baba, Gümüşsuyu'nda Hâfız Baba, Edirnekapı haricinde Abdullah Baba gerçek Bektâşiler arasında zikredilenlerden bazılarıdır. (Hür Mahmut Yücer, a.g.e., s. 526)
- 7 *Nur Baba*'nın eleştirisi için bk. B. N. "Nur Baba" *Masalı*, İzmir 1338/1922. Vicdânî bu cevapları ciddi bulmamaktadır.

Kaynakça

- Abdülmecid b. Ferište. (2014). *Hurûfîlik Bilgisi Ferišteoğlu Abdülmecid Külliyyatı*. Haz. Fatih Usluer, Özer Şenödeyici, İsmail Arıkoğlu. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Ahmed Rıfkı. (2013). *Bektâşî Sırrı I-II*, haz. Mahmut Yücer. İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Ahmed Sâfi. (1324). Sefînetü's-Sâfi, Cerrahpaşa Tıp Tarihi Enstitüsü Arşivi Nr. 2096, (Fotokopi Nüsha), XI.
- Ahmet Rıfat Efendi. (2011). *Gerçek Bektâşilik, Mir'âtü'l-Mekâsîd fî Def'i'l-Mefâsîd*, Haz. Salih Çiftçi, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Arifi Ahmed Eflaki. (1989). *Ariflerin Menkıbeleri*. Çev. Tahsin Yazıcı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Atalay, Besim. (1922). *Bektaşilik ve Edebiyatı*, İstanbul: Matbaa-ı Amire.
- Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed Aclûnî [t.y.]. *Keşfü'l-hafa ve müzîlü'l-ilbas: Amma iştehere mine'l-ehâdis ala elsineti'n-nas*. thk. Ahmed Kalaş. Haleb: Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî.
- Fazl-ı Yezdân. (1871). *Aşknâme-i İlâhî* Çev. Ferištehoğlu, İstanbul: [y.y.]
- Giridî Sırrı Paşa. (1303). *Arau'l-Milel*. İstanbul: A. Maviyan Şirket-i Mürettebiye Matbaası.
- Gündüz, İrfan. (1984). *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*. İstanbul: Seha Neşriyat.
- Haririzade. (t.y.) *Tibyânu Vesâili'l-Hakaik fî Beyâni Selasili't-Tarâik*. Süleymaniye Kütüphanesi İbrâhim Efendi, no 430.
- İshâk Hoca. (1874). *Kâşifü'l-Esrâr ve Dâfiü'l-Eşrâr*, İstanbul: Şeyh Yahya Efendi Matbaası.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (2005). *Nur Baba*. 12. Bs. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köprülü, Mehmet Fuad. (1985). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Mecdüddin Feridun b. Ahmed Sipehsalar. (1977). *Mevlana ve Etrafındakiler: Risale*. Çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Tercüman Gazetesi.
- Mehmed Ali Aynî. (1343). *Hacı Bayram-ı Veli*. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası.

- Ocak, Ahmet Yaşar. (1991). "Baba İlyas", *TDV İslam Ansiklopedisi IV*, İstanbul: TDV, s. 368.
- . (2015). "Bektâşîyye". *Türkiye'de Tarikatler Tarih ve Kültür*. Ed. Semih Ceyhan. İstanbul: İsam Yayınları, s. 447-488
- Öztürk, Yaşar Nuri. (1982) *Kutsal Gönüllü Veli Kuşadalı İbrahim Halveti : (Hayatı, Tasavvufi Düşünceleri Mektupları)*. İstanbul.
- Telci, Cahit. (2001). "XIX. Yüzyıl Bektâşîliği Hakkında Bir Eser: İzahü'l-Esrâr", *Tarih İncelemeleri Dergisi XVI*, s. 193-200.
- Yücer, Hür Mahmut. (2003). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [19. Yüzyıl]*, İstanbul: İnsan Yayınları.